

Tafsir Dergisi- Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 1, Sayı/Issue: 1 (Kasım/ November 2021): 83-92

Kur'an Okumaları: Mûsâ-Hızır Kıssası The Qur'anic Readings: The Parable of Moses and Khidr

İbrahim GÖRENER

Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim
Dalı

Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Yozgat, Turkey

e-mail adresi: gorener@erciyes.edu.tr
orcid: 0000-0002-7177-8456

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 1.10.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 20.11.2021
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.11.2021

Atıf/Cite as

Görener, İbrahim. Kur'an Okumaları: Mûsâ-Hızır Kıssası, Tafsir Dergisi 1/1 (Kasım 2021),
83-92

Görener, İbrahim. Qur'anic Readings: Moses and Khidr Narrations, Tafsir Journal 1/1
November 2021), 83-92)

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This
article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>. Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile
lisanslanmıştır

The Qur'anic Readings: The Parable of Moses and Khidr

Abstract

The Qur'an is the word of God and was sent through revelation. Therefore, there is no error in it. Approaching the Qur'an with this presupposition distinguishes it from human works to a large extent. While the author's psychology, knowledge, background and sociology of the environment in which he lives are important in human-made books, it is appropriate to use only the concept of divine intent for a book of revelation. The expression "The Qur'anic reading" refers to the orientation to a divinely sourced text and the effort to understand the purpose of Allah. In this respect, reading the Qur'an can mean looking for the knowledge and methods we have obtained outside, as well as trying to understand the Qur'an within itself and not going out of it unless it is difficult. Tradition tells us that the Qur'an can only be understood through narration (*riwaya*), and anything else will be fabricated. However, time has shown that the narration (*riwaya*) cannot fully meet the needs of people in different periods and cannot give satisfactory answers to their questions. Being aware of this, the authors of tafsir (*mufassirin*) have adopted the methods of *dirayah* (*Tafsir bi'r-Ra'y* or *Tafsir bi'd-dirayah*) in the interpretation of the Qur'an. Perhaps the most valuable of these methods is the understanding of the Qur'an with the Qur'an. Today, the science of semantics also emphasizes that the understanding of the dynamic of the text brings us much closer to the meaning of the text. Looking at the text more carefully and asking questions directly to the text and trying to find the answers to these questions in the text will help us reach more convincing and more scientific answers. In this study, a "Qur'anic reading" was carried out on the expression "*Majma al-bahrayn* /the mingling of the two oceans" in the context of the parable of Moses and Khidr in the Qur'an. Scholars have disagreed about the nature of this expression, which is accepted as the starting point of Moses and Khidr short-lived friendship. This study, on the other hand, aims to present an option other than what is said in the *tafsirs* and to answer the questions that come to mind about the subject. In the study, it is dominant that the effort to reach the result by asking questions directly to the text and finding the answers in the text. However, the words, which cannot be obtained directly from the text, but have an example in the outside world, have been tried to be understood by looking directly at their appearance in the outside world, before turning to understanding with narrations (*riwayad*). In that, while trying to understand the expression "*Majma al-bahrayn* /the mingling of the two oceans" it will be possible to look at the possibility of this happening in the outside world. In this context, considering the points where the seas meet in the outside world and looking at the flow of the text in the Qur'an, it seems difficult for the two seas to mean two seas in a geographical sense. From the expression in the verse, it is more likely that the two seas are meant to be Moses and Khidr. At least, it seems more reasonable, as Razi said, to remain silent on this issue. On the other hand, looking at Khidr's attitude towards Moses, we can say that he is not connected to a religious law (*shari'ah*) as we know it, and that his servitude is based on other criteria, based on the execution related to will at the end of the parable. There are also clues in the narration that Hızır is human. The study seeks answers to questions that cannot be explained or are little mentioned in the *tafsirs*. Therefore, the audience with prior knowledge about the subject was addressed, the explanations of the concepts that can be mentioned in the preparation for the subject were not included, and the bibliography part was not kept wide. Because the approach put forward has been created directly in the semantic integrity of the text of the Qur'an and, when necessary, according to the picture that emerges when its counterpart in the outside world is taken into consideration.

Keywords: Tafsir, Semantics of the Qur'an, Majma al-bahrayn (The mingling of the two oceans), Will, Moses, Khidr.

Kur'an Okumaları: Mûsâ-Hızır Kıssası

Öz

Kur'an, Allah kelimedir ve vahiy yoluyla indirilmiştir. Bu sebeple onda hata olması söz konusu değildir. Bu ön kabul ile Kur'an'a yaklaşmak, onu beşerî eserlerden büyük oranda ayırır. İnsan eseri kitaplarda yazarın psikolojisi, bilgi birikimi, arka planı, yaşadığı ortamın sosyolojisi önemli iken, vahiy eseri bir Kitap hakkında ancak murad-ı ilahî kavramını kullanmak uygun düşer. "Kur'an okuması" ifadesi, ilahî kaynaklı bir metne yönelişi ve Allah'ın maksadını anlama gayretini ifade eder. Bu bakımdan Kur'an'ı okumak, dışarıda elde ettiğimiz bilgi ve yöntemleri onda aramak şeklinde olabileceği gibi, Kur'an'ı kendi bünyesinde anlamaya çalışmak, zorda kalmadıkça onun dışına çıkmamak şeklinde de olabilir. Gelenek bize, Kur'an'ın ancak rivayetle anlaşılabileceğini, bunun dışındakilerin uydurma olacağını söylemektedir. Ancak zaman göstermiştir ki rivayet, farklı dönemlerdeki insanların ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamakta, sorularına tatmin edici cevaplar verememektedir. Bunun farkında olarak müfessirler de Kur'an yorumunda dirayet ağırlıklı yöntemleri benimsemişlerdir. Bu yöntemler içinde belki de en değerlisi Kur'an'ın yine Kur'an'la anlaşılmasıdır. Bugün semantik ilmi de metnin dinamiğinin anlaşılmasının bizi metnin anlamına ne derece yaklaştırdığını önemle vurgular. Metne daha dikkatli bakmak ve doğrudan metne sorular sormak, bu soruların cevaplarını yine metinde bulmaya çalışmak, daha ikna edici ve daha bilimsel cevaplara ulaşmamıza yardım edecektir. Bu çalışmada, Kur'an'da Mûsâ-Hızır kıssası bağlamında yer alan "mecmau'l-bahreyn" ifadesi üzerine bir "Kur'an okuması" gerçekleştirilmiştir. Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır'ın kısa süren arkadaşlıklarının başlangıç noktası kabul edilen bu ifadenin mahiyeti hakkında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bu çalışma ise tefsirlerde söylenenlerin dışında bir seçenek sunma ve konuyla ilgili akla gelen sorulara cevap verme amacı taşımaktadır. Çalışmada doğrudan metne sorular sorarak ve cevaplarını metinde bularak neticeye ulaşma çabası hâkimdir. Ancak doğrudan metinden elde edilemeyen, fakat dış dünyada örneği olan kelimeler, rivayetlerle anlamaya yönelmeden önce doğrudan dış dünyadaki görüntüsüne bakılarak anlaşılmaya çalışılmıştır. Şöyle ki "mecmau'l-bahreyn/iki denizin birleştiği yer" ifadesini anlamaya çalışırken, bunun dış dünyada olmasının imkânına bakılabilecektir. Bu bağlamda, dış dünyada denizlerin birleştiği noktalar dikkate alındığında ve Kur'an'daki metnin akışına bakıldığında, iki denizden maksadın coğrafi anlamda iki deniz olması zor görünmektedir. Âyetteki ifadeden maksadın Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır olması daha kuvvetle muhtemeldir. En azından bu konuda susmak, Râzî'nin de dediği gibi daha makul gözükmektedir. Öte yandan Hz. Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya tavrına bakarak onun bildiğimiz anlamda bir şeriata bağlı olmadığını; kıssanın sonunda geçen irade ile ilgili fiillerden hareketle, onun kulluğunun daha başka ölçütlere dayandığını söyleyebiliriz. Hz. Hızır'ın insan olduğu ile ilgili olarak da anlatım içerisinde ipuçları bulunmaktadır. Çalışma, tefsirlerde izahı bulunamayan veya çok az değinilmiş sorulara cevap aramaktadır. Dolayısıyla konu hakkında ön bilgisi olan okuyucu kitlesi muhatap alınmış, konuya hazırlık sadedinde zikredilebilecek kavramların açıklamalarına yer verilmemiş, kaynakça kısmı da geniş tutulmamıştır. Çünkü ortaya konulan yaklaşım, doğrudan Kur'an metninin kendi semantik bütünlüğü içerisinde ve gerektiğinde de dış dünyadaki karşılığı ele alındığında ortaya çıkan resme göre oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'an Semantiği, Mecmau'l-Bahreyn, İrade, Mûsâ, Hızır

Giriş

Bu çalışmanın amacı tefsirlerde izahı bulunamayan veya çok az değinilmiş olan sorulara cevap aramaktır. Bu sebeple konu hakkında ön bilgisi olan okuyucu kitlesi muhatap alınmıştır. Amaç bu olunca, konuya hazırlık sadedinde zikredilebilecek kavramların açıklanmasına yer verilmemiştir. Bu bilgilere ansiklopedilerde ve genel çalışmalarda

kolaylıkla ulaşılabilir. Burada bahsedilen fikirler, bir oturmada okunabilecek ve değerlendirilebilecek bir hacim çerçevesine sıkıştırılmıştır.

Kur'an'da Hızır kelimesi geçmediği halde “Kur'an okuması” sadedinde ele alınan bu çalışmada böylece zikredilmiştir. Kur'an'da: “Allah'ın rahmetinden kendisine bahşettiği ve katından ilim verdiği kul” olarak geçen bu kişiyle ilgili olarak gelenek Hızır ismini vermiştir. Hadis mecmualarında, edebi eserlerde, telif çalışmalarında ve halk kültüründe bu isim sabittir. İsim vermektense amaç, en kısa bir yolla müsemmaya işaret etmektir. Eğer bir isim zikredildiğinde muhataplar o malum şahsı algılayabiliyorlarsa, o takdirde bu ismi zikretmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Türk okuyucusu, Hızır ismini duyunca maksadı anlayacağına ve “Allah'ın rahmetinden bahşettiği ve katından ilim verdiği kul” veya “bilge kul” gibi hitaplarla karşılaştığında ise fazladan sorular soracağına göre, bu başlıkta Hızır kelimesinin kullanılmasında bir mahzur görülmemiştir.

Kaynakça çok geniş tutulmamıştır. Çünkü burada ortaya konulan yaklaşım, doğrudan Kur'an metninin kendi semantik bütünlüğü içerisinde ve gerektiğinde de dış dünyadaki karşılığı ele alındığında ortaya çıkan resme göre oluşturulmuştur. Bu resim, her zaman için tefsirlerle örtüşmeyebilir, çünkü tefsirlerde sorulan sorularla buradaki sorular aynı olmayabilmektedir.

Kur'an Okumasının Anlamı

Bu çalışmada, Mûsâ-Hızır kıssasının bir okumasını yapacağız. Bu okumada “Kur'an”, Allah'ın kelamı ve vahiy yoluyla indirilmiş kitap anlamındadır. Kitap, Allah'ın kelamını yansıttığına göre onda hata olmaz. Bu ön kabul ile metne bakmak, onu beşerî eserlerden büyük oranda ayırır. İnsan eseri kitaplarda yazarın psikolojisi, bilgi birikimi, arka planı, yaşadığı ortamın sosyolojisi önemli iken, vahiy eseri bir Kitap hakkında ancak murad-ı ilahî kavramını kullanmak uygun düşer. Bu bakımdan, Kur'an okuması ifadesi, ilahî kaynaklı bir metne yönelişi ve Allah'ın maksadını anlama gayretini ifade etmektedir.

Okuma kelimesinin içerdiği anlamlar Türkçede tek kelimeyle ifade edilmektedir. Okumuş kişi, okul okumak, gözlerinden okumak, kitap okumak, vs anlamları için okuma kelimesi kullanılmaktadır. Bu durum, kelimedeki zenginlik açısından önemlidir ama kelime zenginliği açısından baktığımızda bir daralma söz konusudur. Nitekim farklı anlamlara çoğunlukla farklı kelimeler kullanan Arap dilinden bir metnin Türkçe'ye nakli söz konusu olunca sorunla karşılaşmaktayız.

Bu çalışmamızın, hangi anlamdaki okuma ile ilgili olduğunu şöyle ifade edebiliriz: Kur'an'da, Kur'an'ın okunmasıyla ilgili olarak üç kelime görmekteyiz: Kıraat, tilâvet ve tertîl. Kıraat, “anlayarak veya anlamayarak okumaktır”. Bu kelime, kökü itibarıyla toplamak anlamına gelir. Dolayısıyla Kur'an'ı kıraat etmek, onun harflerini, kelimelerini bir araya getirip telaffuz etmek anlamını taşır.¹ Dolayısıyla namazda Kur'an'dan bir parça okumak, kıraat kelimesi ile ifade edilmiştir. Tilâvet, okumanın ardından bir şey yapmaya işaret eder. Şems sûresinde geçen “والقمر اذا تليها” âyetinde “تلى” kelimesi, “peşinden gelmek” anlamındadır.² Râğıb İsfahânî (öl. 412/1022) de tiâveti, “uymak, peşinden gitmek, gereğini yerine getirmek” şeklinde açıklar.³ Nitekim secde âyeti geçince yapılmış kıraat değil tilâvet secdesi denilmektedir. Burada hem anlama hem de amel bir arada gerçekleşmektedir. Tertîl ise, Müzzemmil sûresinde geçtiği üzere daha kişiseldir ve dura dura, düşünce düşünce ve duygu yüklü olarak okumaya işaret eder.⁴ Dolayısıyla burada, Kur'an'ı tilâvet edeceğiz ve özellikle anlamaya çalışacağız.

¹ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyîz fi leğâ'ifi'l-kitâbi'l-âzîz* (Kahire 1992), IV, 263.

² eş-Şems, 91/2.

³ Hüseyin b. Muhammed Rağıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (Lübnan 2002), 75.

⁴ Ebü'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Lübnan: Dâru'l-Fikr 1981), 30/174.

Okuma ile ilgili olarak yaptığımız bu girişte ifade ettiğimiz tilâvet yoluyla anlama hareketine, dışarıdan Kur'an metnine doğru değil, Kur'an metninden dış dünyaya doğru bir yönelişi tercih edeceğiz; doğrudan metnin dinamiğini anlamaya, kelimelerin seçimini ve aralarındaki ilişkileri keşf etmeye çaba sarf edeceğiz. Bu bakımdan çalışmanın başlığına Kur'an okuması dedik. Klasik anlamdaki tefsir çalışmalarına da *-tilâvet anlamında-* "Kur'an okuması" diyebiliriz. Tefsir metinlerinde Kur'an lafızlarının daha belirgin yazılması, belki de bu hususa işaret etmektedir. Şunu da belirtelim ki bu çalışmanın amacı, bugüne kadar söylenenlerin yanlış olduklarını söylemek değildir. Tefsir ilminin doğasında, doğruya ulaşma kesinliği yoktur; doğruyu arama gayreti vardır. Metnin bize söyledikleri, onu anlamamızda çok yardımcıdır. Yani bu çalışma, Kur'an'ın Kur'an ile tefsiri yaklaşımına ağırlık vermektedir. Ayrıca -yukarıda da belirtildiği üzere- kıssa boyunca her ayrıntıya değinilmeyecektir. Bu ayrıntılar, tefsirlerde verilmiştir. Burada, Kur'an metninden hareketle "*mecmau'l-bahreyn*", Hızır'ın kimliği, Allah'ın irade sıfatının tezahürü gibi konularda görebildiğimiz noktalara işaret edilecektir.

Mûsâ-Hızır Kıssası

Mûsâ-Hızır kıssası Kur'an'da, Kehf sûresinde geçmektedir. Bu kıssa okunduğunda, birçok soru zihinlere gelebilmektedir. Ancak zaman içerisinde vuku bulmuş bu olaya dair oluşabilecek soruların çoğunun cevaplarını, Kur'an dışında önemli bir kaynak olan tarihten yeterince alamamaktayız. Nitekim kıssada geçen Mûsâ'nın, Tevrat sahibi Hz. Mûsâ olmadığı; özellikle israiliyat kaynaklarında bunun Mûsâ b. Mişa olduğu söylenmiştir. Bu ihtilafı doğuran sebep, Tevrat ve büyük mucizeler sahibi bir peygamberin ilim almak için başka bir insanın yanına gitmeyeceği çıkarımıdır. Bu çıkarım, peygamberlik tanımıyla ilgili bir yorum/ön kabule dayanır ve sırf bu ön kabule dayanarak olayın tarihteki konumunu belirlemeye çalışmak, çok ikna edici olmamaktadır. Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) de işaret ettiği gibi böyle bir sonuca varmak için metinde yeterli kanıt bulunmamaktadır. Bilinen bir isim zikredildiğinde, bunun başka birisi olduğunu düşünmek Arap dilindeki kullanımlara uymaz. Eğer başka birisi kastediliyorsa, o zaman metinde bunun belirtilmesi beklenir.⁵

Kıssanın anlatımına dönersek, Kehf sûresi 60. âyette konunun birden başladığını görmekteyiz. Sûre içerisinde burada ayrı bir konuya başlandığı açıktır. Bu olayın tarihte ne zaman ve nerede gerçekleştiğini metinden anlayamıyoruz ama hadisenin tarihte hiç gerçekleşmediğini söylemek için de metinde bir işaret yoktur. Yani bunun bir mesel gibi sadece örnekleme bir kurgu olduğunu söyleyemeyiz. Kur'an, tarih anlatmayı hedefleyen bir kitap olmadığı için; tanımında geçtiği üzere vahiy yoluyla geldiğini de kabul ettiğimiz için, metinde anlatılanları başka bir yere çekerken, yani te'vil ederken çok güçlü bir gerekçemiz olmalıdır.

Mûsâ'nın (as) yanındaki gence söylediği "*mecmau'l-bahreyn'e ulaşana kadar durmayacağım, gerekirse bunun için meşakkatli bir yolculuk yapacağım*"⁶ sözüyle başlayan bu yolculuğun sebebine dair rivayetler tefsirlerde anlatılmaktadır. Beyzâvî (öl. 685/1286) dirayet tefsiri olmakla birlikte -isnad zinciri olmaksızın- şu rivayeti nakleder: "*Mûsâ (as) Kıptiler yok olup kavmi Mısır'a girince, çok edebî bir konuşma yaptı, bu konuşması beğenildi. Ona: 'senden daha bilgili birisini biliyor musun?' diye sorulunca, 'hayır' dedi. Allah ona vahyederek, 'kulumuz Hızır senden daha bilgilidir, o mecmâu'l-bahreyn'dedir' diye vahyetti. Hızır, Feridun zamanında vardı ve Büyük Zülkarneyn'in açığa çıkmasına denk gelmişti. Mûsâ'nın zamanına kadar yaşadı.*"⁷ Beyzâvî'nin nakli, bu konuda zikredilenlerin en ılımlıdır. Rivayetler arasında bir karşılaştırma yapmayacağımız için, ifadeleri daha dikkatli seçen ve dirayeti ön plana alan Beyzâvî'nin rivayetini zikretmek burası için yeterlidir.

⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 21/144.

⁶ el-Kehf, 18/60.

⁷ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (Beyrut 2000), II, 346.

Nakillerle hareket etmek, kimi zaman bizi metinden uzaklaştırabilmektedir. Beyzâvî'den yukarıda nakledilen rivayette, Hz. Mûsâ ile Hz. Hızır arasında bir bilgi mukayesesi bulunmaktadır. Hz. Mûsâ'nın Hz. Hızır'dan bir şeyler sorması, başka konularda da Hz. Mûsâ'nın daha bilgin olduğu ihtimalini yok etmez. Nitekim Hz. Mûsâ, kitap verilen bir peygamberdir. Bunun bir yükü ve aynı zamanda bir değeri vardır. Öte yandan, metne baktığımızda Hz. Mûsâ'nın sadece kendisinden daha âlim bir kişiyi arama peşinde olduğunu söylememiz eksik olur. Hz. Mûsâ, Allah'ın lütfunun genişliği peşindedir. Kendisine verilenin dışında hangi kula nelerin bahşedildiğini merak etmektedir. Bunun sonucunda Allah'ın ilmine olan hayranlığı artacaktır. Yoksa Hz. Hızır'dan fazla bir şey alamamıştır, çünkü onun ilminin yapıtaşı ile kendisinininki uyuşmamıştı. Bu konuya tekrar değineceğiz. Öte yandan, Hz. Hızır'ın asırlarca hayatta kalmış bir kişi olduğunun söylenmesi de başka bir konudur. Metni anlamamızda, böyle bir naklin zararı, faydasından daha çoktur. Hızır etrafındaki efsanelerin birçoğunun da bu türlü rivayetler sebebiyle oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, tenkit süzgecinden geçen rivayetlerin Kur'an'ın anlaşılmasındaki rolü ise elbette değerlidir.

Sadece Kur'an metnine bakarak hangi noktaları görebiliriz ve hangi hususlar eksik kalır? Eksik kalan hususlar, murad-ı ilahinin anlaşılmasında zorunlu mudur? Ana hatlarıyla bunu görmeye çalışalım: Hz. Mûsâ (as), bir amaca yönelik olarak çok azimli bir şekilde yolculuğa çıkıyor; hedefe geldiğinde bunu fark etmiyor; yola devam ediyor; yanındaki genç, o mekândan geçtiklerini, balığın denize atladığını ama bunu Hz. Mûsâ'ya söylemeyi unuttuğunu dile getirince o, "işte aradığımız buydu" diyor. Oraya geldiklerinde ise Allah'ın doğrudan ilim lütfettiği bir kul ile karşılaşıyorlar. O halde, metin dinamiği açısından baktığımızda, Hz. Mûsâ'nın o kişi ile buluşacağı yeri aradığını söylememiz, çok da hayali olmaz. O yer, Hz. Mûsâ açısından belli bir yer değildir; belki de o konakladıkları yerin *mecmau'l-bahreyn* olduğunun gözlemlenebilir bir işareti de yoktur! Öyle coğrafi bir işaret olsa, bunu görmemek için çok dikkatsiz davranmak gerekecekti. Coğrafi işaretten bağımsız olarak oranın *mecmau'l-bahreyn* olduğunu anlayabilmeleri için belki de ölü balığın denize atlaması gerekiyordu!

Mecmau'l-Bahreyn

Bu ifade, Kehf sûresi 60. âyette "مجمع البحرين" ve 61. âyette "مَجْمَعٌ بَيْنَهُمَا" şeklinde geçmektedir. Yalın olarak ilk akla gelen şekliyle, iki denizin birleştiği yer anlamındadır. Bu anlam gereği, müfessirlerimiz dünya üzerinde iki denizin birleştiği yerleri aramışlar, Hz. Mûsâ'nın hayatıyla örtüşen coğrafya içerisinde ihtimalleri belirlemişlerdir. Örnekler, Basra Körfezi- Akdeniz; Karadeniz- Hazar denizi; Kur-Res nehirlerinin arası, Basra Körfezi-Kızıldeniz vs. şeklindedir.⁸ Bu örneklerde, iki denizin arası bir hedef değil, alandır. Yani bu alanın bir ucundan öbür ucuna giden bir yolculuk düşünülmüş gibidir. Fakat buradaki sorun, yolculuk esnasında konakladıkları o yerden de anladığımız üzere, deniz kıyısından gittikleridir. Deniz kenarında konaklayan bir kişinin, denize uzak bir yerden gelip orada konaklaması ve sonra geri dönmesinin bir mantığı yoktur. Diğer sorulacak soru, "iki denizin birleştiği yere ulaşan kişi bunu fark edemez mi? Bu coğrafi bir yer ise Hz. Mûsâ oranın ne tarafta olduğunu nereden biliyor ki bir yön tutup gitmekte?" şeklindedir. Hz. Mûsâ ve yanındaki genç, bu yere geldiklerini ve orada biraz zaman geçirdiklerini "gördün mü, kayaya sığındığımız vakit"⁹ derken bize anlatmaktadır. Fakat nasılsa her ikisi de o yerin, iki denizin birleştiği yer olduğunu fark edememişlerdir. Böyle bir durum için ihtimaller, ya iki denizin kıyısı da belirsiz bir şekilde dümdüz oluşmuş, bunların birleştiği yeri göz ile tespit etmek mümkün değil; ya da zifiri karanlıkta o yeri fark edememişlerdi. Birinci seçenek üzerinde duracağız. İkinci seçenek ise muhtemel değildir, çünkü Hz. Mûsâ'nın yanındaki genç, balığın denize atlayıp gözden kayboluşunu net bir şekilde görmüştür. O halde yolculuk, deniz kıyısına yakın bir yerden olmalı, iki denizin birleştiği yer ise gözle seçilememelidir.

⁸ Örnekler için bk: Celal Kırca, "Mecmau'l-Bahreyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003). 28/56.

⁹ el-Kehf, 18/63.

Dünya üzerinde denizlerin birleşim yerlerine baktığımızda, bunların ya bir köşe oluşturduğunu (Ege ve Akdeniz gibi), ya bir boğazla ayrıldığını (Karadeniz ve Marmara gibi), ya bir oyuk (körfez) ya da çıkıntı (yarımada) sebebiyle denizlerin ayrıldığını (Hint okyanusu ile mesela Umman denizi gibi) görmekteyiz. Yolculuk eden bir kişi, güneşin hareketlerini takip eder. Gece de yıldızlara bakar. Dolayısıyla yönünü kaybetmesi düşünülemez. Deniz kıyısında yürürken, mesela güneşe doğru yürüyorsak, güneşin sol tarafımıza düştüğünü görmemiz, yönümüzün değiştiğini bize hatırlatır. Bunu Akdeniz kıyısından Ege kıyısına geçiş şeklinde hayal edelim. Bu durumda, Hz. Mûsâ ve yanındaki genç, doğru bildikleri bir yöne doğru gidiyorlar ama hedefe ne kadar mesafede olduklarını bilmiyorlar. Hedef, iki denizin birleştiği yer. Oraya varıp konaklıyorlar, dinleniyorlar ama bunu fark etmiyorlar. Hareket ettiklerinde de güneşin yön değiştirdiğinin farkına varmıyorlar. İki denizin birleştiği yeri, coğrafi bir yer olarak kabul ettiğimizde, yukarıda anlatılan konaklama ve yola devam etme esnasında bu birleşim yerinin fark edilmemesi, insanlık tecrübesi açısından çok olağan gözükmemektedir. Bunu fark eden kimi müfessirler, sorunu, *bahr* kelimesini araştırarak çözmek istemişlerdir. Dilcilerden İbn Fâris (öl. 395/1004), denize, yüzeyinin ve genişliğinin büyüklüğü sebebiyle *bahr* denildiğini söylemiş ve bir kişinin ilimdeki büyüklüğünü; bir çobanın sürüsünün çokluğunu, birisinin malının çokluğunu ifade etmek için de bu kökten gelen kelimelerin kullanıldığını örneklerini vermiştir. Yine, cömert bir insan için "رجل بحر" ifadesinin kullanıldığını nakletmiştir.¹⁰ Beyzâvî de önce coğrafi anlamı tercih etmiş, ardından bu iki denizden maksadın Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır olabileceği görüşünü de nakletmiştir. Zira Hz. Mûsâ, zahir ilminin denizi, Hz. Hızır ise batın ilminin denizi olarak tarif edilmiştir.¹¹ Fahreddin er-Râzî de coğrafi tanım konusunda ihtiyatlı davranmış, bu denizlerin isimlendirilmesi noktasında susmanın daha doğru olduğunu söylemiştir. Bu arada, iki denizden maksadın Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır olabileceği görüşünü de nakletmiş ama bir yorumda bulunmamıştır.¹²

Coğrafi yer olmaması yönünde bir diğer ipucu da yanındaki gencin: "Gördün mü, kayaya sığındığımız vakit balığı unuttum. (Balık), şaşılacak biçimde denizinde yolunu tuttu!" der-demez Hz. Mûsâ'nın "İşte aradığımız bu idi." demesidir.¹³ Ölü balığın canlanarak denize atlaması, iki denizin birleşmesinin değil, olağan dışı bir şeyin habercisidir. (Olayın seyrinden, balığın canlı olmadığını anlıyoruz, çünkü yolun başında Hz. Mûsâ, çok uzun sürebilecek bir yola hazırlanıyor. Yanında da balık var. Bu ya pişirilmiş ya da kurutulmuştur.) Hz. Mûsâ'nın tereddüt etmeden "İşte aradığımız bu idi" demesi, beklediği şeyin de olağan dışılığına delalet eder. İki denizin birleştiği yeri, ölü balığın denize atlaması belirlemiştir. Bu kıssada gördüğümüz üzere Hz. Mûsâ'nın ve Hz. Hızır'ın bir araya gelmesi, olağan bir şey değildir ve sadece 3 olayın gerçekleşmesi süresince devam edebilmiştir.

Hızır Kimdir?

Çalışmamızın kurgusu gereği burada Hz. Hızır'ın kimliğini yine metnin müsaade ettiği kadarıyla anlamaya çalışacağız. Hızır ismi, Kur'an'da geçmez. Ancak, rivayetlerde sıklıkla geçen bu ismi biz de kullanacağız. Hızır'la ilgili olarak ipucu veren ifadelerden birisi 65. âyette geçmektedir:

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا ءَاتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِزِّنَا وَعِلْمَانًا مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

Bu âyetteki "kullarımızdan bir kul" tanımlaması, Hızır'ın başkalarında da olabilecek özel bir vasfı temsil ettiğini bize göstermektedir: Yani bu sûrede gördüğümüz kul, benzer kulların bir örneğidir. Bunun insan olması kuvvetle muhtemeldir. Burada geçen kul ifadesi, bu kanaatimizi tam doğrulamaz ama 77. âyette geçen: أَهْلِهَا اسْتَضَاعُوا قَرْيَةَ أَهْلًا إِذَا حَتَّى فَانْطَلَقَا ifadesi, ikisinin birden yemek istediklerini göstermektedir. Bu ikilik (tesniye)

¹⁰ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, (Dâru'l-Fikr: Lübnan 1979), I, 201

¹¹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, II, 346.

¹² Râzî, *Mefatih*, XXI, 146-147.

¹³ el-Kehf, 18/63-64.

tek bir kelimedede değil hem yemek istemede hem de yemek vermeyi ifade eden kelimelerde bu şekilde geçmektedir. Dolayısıyla, burada gösterilen yemek yiyebilecek bir kişi imajı onun da insan olduğu düşüncesini güçlendirmektedir. Öte yandan 65. âyette geçen çoğulluk, Hızır benzeri kişilerin de her devirde var olabileceğini ama bunun bilinmeyebileceğini bize işaret eder. Hızırlık diye ifade edebileceğimiz bu vasıf, şeriate uymayan davranışlarda bulunmasıyla, hayatını belirli kurallar çerçevesinde tutan insanlar arasında problem çıkarabilecek bir potansiyele sahiptir. Bu bakımdan gizli kalmış olabilir.

Hızır'ın kimliği konusunu açtığımız bu başlıkta onun peygamber olup olmadığını da araştırabiliriz. Peygamberler Allah'ın kullarına iletmeyi murad ettiği bilgileri haber veren ve yaşantılarıyla da örneklik yapan elçilerdir. Bu bakımdan, bir kişinin peygamberliğini konuşuyorsak, o peygamberin tebliğinden de bahsediyoruz demektir. Tebliğ ne zaman emredilirse, peygamberlik görevi de o andan itibaren devrededir diyebiliriz. Hızır'ın insanlara tebliğ ettiğine dair hiçbir işaret yoktur. Öte yandan, Allah'ın bahsettiği ilimlerden öğretmesini talep eden Hz. Mûsâ gibi büyük bir peygambere dahi hiçbir şeyden bahsetmek istememekte, kendisiyle beraber yürümek isteyen bir peygambere kendisine bir soru sorması bile yasaklamaktadır: مِنْهُ لَكَ أُخْبِتُ حَتَّى شَيْءٍ عَنْ تَسْأَلِنِي فَلَا اتَّبَعْتَنِي فَإِنْ قَالَ 14 Ayrıca, Hızır'ın bir ümmetinin olduğuna dair bir bilgi de Kur'an'da ve rivayetlerde verilmemektedir. Bu durumda Hızır'ın peygamber olduğunu söylememiz için hiçbir gerekçemiz bulunmamaktadır.

İrade ve Önemi

Hızır peygamber değilse nedir? Niçin Hz. Mûsâ'nın kendisine ayak uyduramayacağını söylemiştir? Bunun cevabı kıssanın sonunda geçen ve irade ifade eden üç fiildir: 79. âyette geçen "فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا" (O gemiyi yaralamak istedim); 81. âyette geçen "فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا" (Rablerinin onun yerine başkasını vermesini istedik) ve 82. âyette geçen "فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا" (Rabbin onların yetişkinlik çağına erişmesini istedi).

İnsanda cüzî irade vardır. Bu irade Allah'ın iradesinden verdiği bir hediyesidir ve kulluğun da temelidir. İrade, İslâmî ilimlerin bilhassa vurguladığı önemli bir özelliktir. İrade, ilim sayesinde gerçekleşir. Dolayısıyla insan, bildiği şeyler arasında iradesini kullanır, tercihte bulunabilir. Bilmediği şeyler hakkında yaptığı tercihler, *racmen bil gayb*dir, yerine göre de kumardır. O halde insan, gelecekte olacak şeyleri bilmediğinden, ona dayalı bir tercihte bulunamaz; tercih, mevcut zaman için geçerli bir eylemdir. Mûsâ-Hızır kıssasında geçen olaylara baktığımızda, ileride sağlam gemilere el koyan bir korsanın olduğunu, çocuğun ileride kötü bir kişi olacağını, duvarın altında hazine bulunduğunu bilmek, insanî bilgi dışındadır bu bakımdan da bunlara dayanarak cüzî irade kullanılamaz. Bu şekilde iradesini kullanan bir kişi ise, -mesela kötü bir insan olacak diyerek bir çocuğu öldürdüğünde- hiçbir şeriate kendisine yer bulamaz. Allah'ın iradesi ise öyle değildir. Tabi ki Allah'ın iradesi de ilmi ile bağlantılıdır, ama Allah'ın bilmediği bir şey ve bilmediği bir zaman olmadığından, iradesi ile bilgisi arasında zaman sıralaması bulunmamaktadır. Mûsâ-Hızır kıssasındaki tercihleri ancak Allah yapar.

Madem bu olaylar Allah'ın iradesiyle olmuştur, o halde bu irade, Hızır'ın elinde nasıl ortaya çıkmıştır? Yukarıda verdiğimiz üç âyetten ilkinde irade Hızır'ın gibi gözükmekte; ikincisinde Allah'ın fiili, istenen bir şey olarak karşımıza çıkmakta; üçüncüsünde ise irade Allah'ın fiili olarak ifade edilmektedir. Hepsini özetleyen ifadede ise Hızır'ın bunları kendi dilemesiyle yapmadığı vurgulanmaktadır. O halde burada, bizim aşına olduğumuz ve yönlendirildiğimiz bir kulluktan daha farklı bir kullukla karşı karşıyayız. Biz, cüzî iradesini kullanan bir kulluk çerçevesini biliriz. Oysa Hızır, kendi iradesini bırakmış ve ilahî iradenin kendisinde ortaya çıkmasına teslim olmuştur.

Kur'an'daki anlatımdaki ipuçlarından Hızır'ın bir peygamber olmadığı gibi bir peygambere bağlı olmadığını da anlamaktayız. Kendi devrinde karşılaştığı Mûsâ (as) gibi bir

14 el-Kehf, 18/ 70.

peygambere tabi olmayı düşünmemiştir. Hatta kendi yanında durmaya dahi Hz. Mûsâ'nın sabredemeyeceğini söylemiştir.¹⁵ Öte yandan, işlemiş olduğu fiiller, şeriate göre ya suç ya da haksızlıktır. Buna rağmen Hızır, Allah katında değerli bir kul olarak bize gösterilir. Görünen o ki konu, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Allah'ın iradesinde düğümlenmektedir. Allah fiillerinin ve sıfatlarının eserlerini bize enfüs ve afakta göstermektedir. Bunu görebilmek için biz gayret gösteririz. Bunun dışında, bir lütuf eseri olarak Allah, kendi fiilini veya sıfatını hiçbir gayretimiz olmadan bize gösterir mi? Bu konuyu anlamak için Hz. İbrahim'in bir duasına bakalım. Hz. İbrahim Allah'tan, ölüleri nasıl dirilttiğini kendisine göstermesini dilemiştir.¹⁶ Bir an için, Hz. Mûsâ'nın dileğinin de Allah'ın irade sıfatının tesirini görmek olduğunu düşünelim veya Allah'ın bunu Hz. Mûsâ'ya göstermek istediğini kabul edelim. Allah Hz. İbrahim'e zaten yaratma fiiline konu olan bir varlıkta yaratma fiilinin tesirini doğrudan göstermiştir. İnsanda yaratma gücü olmadığından, böyle bir gösterim afakta olmuştur. Öte yandan irade, hem enfüste hem de afakta var olan tesirlere sahiptir. İnsanda cüzî irade olduğundan, Allah, bu cüzî irade üzerinden kendi iradesini göstermeyi murat etmiştir. Artık Hızır, cüzî iradesini bu olaylarda Allah'ın iradesine teslim etmiş, böylece Hz. Mûsâ Allah'ın iradesini Hızır'ın varlığında görmüştür. Ancak bunların Allah'ın iradesiyle olduğunu anlaması, olayların en sonunda Hızır'ın anlatmasıyla gerçekleşebilmiştir. Cüzî irade sahibinin elinde Allah'ın iradesinin -burada olduğu gibi- kendisini göstermesi çok özel ve istisnâî bir durumdur. Yukarıda verdiğimiz üç irade fiilinde dikkati çeken şey, aslında hepsinin de Allah'ın iradesiyle gerçekleşen şeyler olmasıdır. Hızır bunları kendi iradesiyle yapmamıştır. Hızır'ın 82. âyette geçen "وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي" sözü, bize bunu göstermektedir.

Bu noktada şunu söyleyebiliriz: Hızır, kendi iradesini Allah'ın iradesine bağlamış özel bir kuldur. Nitekim 79. âyette geçen "فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا" ifadesindeki fiilin faili ile 82. âyette geçen "وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي" ifadesindeki fiilin faili aynı değildir. Faileri aynı kabul edersek, önce "irade ettim (ve yaptım)", sonra da "kendi gücümle yapmadım" şeklinde birbirini gölgeleyecek iki fiille karşılaşmış oluruz.

Şeriatlarda Hızır'ın yolu gibi bir yol olamaz, çünkü onun yaptığı şeylere benzer bir şeyi bir dine mensup kişi yapsa, bunu Allah'ın emriyle yaptığına kimseyi ikna edemez, böyle bir davranışın ölçüsü de olmaz. Ancak, Allah'ın kulları içerisinde böyle ilahî iradeye tamamen teslim kulların bulunduğu ama bunların gizli olduğunu, hatta gizli olması gerektiğini bu âyetten anlıyoruz. Hızır, Hz. Mûsâ gibi ulu'l-azm bir peygamberle bile ancak geçici bir süre arkadaşlık etmiş, üçüncü olaydan sonra yollarını ayırmıştır. Çünkü din, ölçü çerçevesinde oluşur. Bu ölçü ve çerçeve olmazsa, ortada din kalmaz. Allah'ın kudretinde ise sınır olmaz; O, Hızır kıssası ile de bize kudretini böylece hissettirmektedir.

Sonuç

Kur'an'ı anlamamız, öncelikle onu nasıl tanımladığımıza, ardından da nasıl okuduğumuza bağlıdır. Kur'an'ın Allah kelamı olduğunu kabul etmek, bir inançtır ve bunun ispatı-delili olmaz. Hz. Peygamber'in doğruluğuna inanan bir kişi, onun Allah'ın kelamı olarak belirttiği bu Kitab'a öylece inanır. Allah'ın kelamı olunca da Kur'an, belirli bir zaman dilimine sıkıştırılamaz, çünkü Allah'ın kelamı olmasıyla, onun da sınırı yoktur. Belirli dönemlerdeki olayları bize örnek vermesi, kendisinin o zamana sıkıştığı anlamını taşımaz. Bizler zaman ve mekân içerisinde olan varlıklar olduğumuz için, bize verilen örneklerin bu çerçevede olması doğaldır. Dolayısıyla, Kitab'ın tanımındaki farklılıklar, anlayışları da farklılaştırmaktadır.

Kur'an'ı okumak, dışarıda elde ettiğimiz bilgi ve yöntemleri onda aramak şeklinde olabileceği gibi, Kur'an'ı kendi bünyesinde anlamaya çalışmak, onun dışına çok zorla kalmadıkça çıkmamak şeklinde de olabilir. Gelenek bize, Kur'an'ın ancak rivayetle anlaşılacağını, bunun dışındakilerinin uydurma olacağını söyleyerek başlamıştır. Ancak zaman göstermiştir ki rivayet, farklı dönemlerdeki insanların ihtiyaçlarını tam

¹⁵ el-Kehf, 18/67-68.

¹⁶ el-Bakara, 2/260.

karşılayamamakta, sorularına tatmin edici cevaplar verememektedir. Bunun farkında olarak müfessirler, dirayet ağırlıklı yöntemleri benimsemişlerdir. Bu yöntemler içinde belki de en değerlisi Kur'an'ın yine Kur'an'la anlaşılmasıdır. Bugün semantik ilmi de metnin dinamiğinin anlaşılmasının bizi metnin anlamına ne derece yaklaştırdığını önemle vurgular. Metne daha dikkatli bakmak ve doğrudan metne sorular sormak, bu soruların cevaplarını yine metinde bulmaya çalışmak, daha ikna edici ve daha bilimsel cevaplara ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada ele alınan Mûsâ-Hızır kıssasında, doğrudan metne bakılarak soru sorma ve cevaplarını metinde bulma çabasına bir örnek verilmek istenmiştir. Doğrudan metinden elde edemediğimiz ama dış dünyada örneği olan kelimeleri, rivayetlerle anlamaya yönelmeden önce doğrudan dış dünyadaki görüntüsüne bakarak anlamaya çalışmak daha pratik gözükmektedir. Örneğin "iki denizin birleştiği yer" ifadesini anlamaya çalışırken, bunun dış dünyada olmasının imkânına bakılabilecektir. Bu bağlamda, dış dünyada denizlerin birleştiği noktalar dikkate alındığında ve Kur'an'daki metnin akışına bakıldığında, iki denizden maksadın coğrafi anlamda iki deniz olması zor görünmektedir. Âyetteki ifadeden maksadın Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır olması daha kuvvetle muhtemeldir. En azından bu konuda susmak, Râzî'nin de dediği gibi daha makul gözükmektedir. Öte yandan Hz. Hızır'ın Hz. Mûsâ'ya tavrına bakarak onun bildiğimiz anlamda bir şeriata bağlı olmadığını; kıssanın sonunda geçen irade ile ilgili fiillerden hareketle, onun kulluğunun daha başka ölçütlere dayandığını söyleyebiliriz. Hz. Hızır'ın insan olduğu ile ilgili olarak da anlatım içerisinde ipuçları bulunmaktadır.

Kaynakça

- Beyzâvî, Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Beyrut 2000, I-III.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemu Mekâyisi'l-luğa*. nşr. Abdusselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed Rağîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, Lübnan, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *Beşâ'iru zevi't-temyîz fî leḡâ'i'l-kitâbi'l-'azîz*, Kahire 1992, I-VI.
- Kırca, Celal, "Mecmau'l-Bahreyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/256. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Râzî, Ebû'l-Fazl Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-Gayb*. 31 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981.